

Małgorzata Dziendziura

ORCID: 0009-0005-8934-3329

Szkoła Doktorska Nauk Społecznych Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu

Wspomaganie osób starszych w ich miejscu zamieszkania

The elderly and their support in the place of residence

Abstract

The subject of discussion in this article will be older adults and their support in their place of residence. Old age brings new challenges related to a reduced reservoir of psycho-physical strength and capabilities, as well as changes occurring in social and family life. Older adults often have to face health and financial difficulties, frequently with mobility limitations, which significantly affect their quality of life. Depending on their place of residence, they can benefit from support provided through neighborhood solidarity, the activities of non-governmental organizations, and the state, which, through its senior policy, offers assistance to older people in the form of financial, service-based, material, and institutional support. The living environment is a source of security, certainty, and an element of identity for older adults. However, with the passage of years, it must skillfully respond to their needs and the changes occurring over time related to lifestyle and health.

Keywords

old age; elderly people; place of residence; support

Wprowadzenie

Rozważania na temat starości i starzenia się wydają się być jednymi z najbardziej aktualnych zagadnień zajmujących badaczy i specjalistów różnych dyscyplin naukowych. Wszystkie dostępne opracowania dotyczące prognozowanej długości życia oraz udziału osób starszych w społeczeństwie wskazują na zwiększającą się liczbę ludzi starych oraz postępujący proces starzenia się społeczeństwa. Przewiduje się, że do 2030 roku liczba ludności Europy powyżej 65. r.ż.

wyniesie 23,8%, co oznacza, że nasz kontynent będzie znajdował się w stanie zaawansowanej starości¹.

Do oceny starości demograficznej wykorzystuje się najczęściej skalę zaproponowaną przez Edwarda Rosseta, w której próg starości pierwotnie ustalony został na 60. rok życia. Skala ta wyznacza udział ludności starszej w danej populacji poprzez wyróżnienie czterech etapów starzenia się społeczeństwa:

- I. Młodość demograficzna, gdy odsetek ludzi w wieku 60 lat i więcej wynosi poniżej 8%;
- II. Przedpole starzenia, gdy udział osób w wieku 60 lat i więcej wynosi 8–10%;
- III. Właściwe starzenie się, gdy odsetek osób w wieku 60 lat i więcej wynosi 10–12%;
- IV. Starość demograficzna czyli stan, w którym udział ludzi w wieku 60 lat i więcej wynosi powyżej 12%.

Studium demograficznej starości E. Rosset podzielił na cztery możliwe stopniej jej zaawansowania:

- stan początkowy, gdy udział osób w wieku 60 lat i więcej wynosi 12–14%;
- stan średni, gdy udział osób w wieku 60 lat i więcej wynosi 14–16%;
- stan zaawansowany, gdy udział osób w wieku 60 lat i więcej wynosi 16–18%;
- stan mocno zaawansowany, gdy udział osób w wieku 60 lat i więcej wynosi 18% lub więcej².

Współczesna modyfikacja skali E. Rosseta wyznacza próg starości na 65 r.ż., a o społeczności demograficznie starej mówi się, gdy udział osób starszych wynosi co najmniej 14%³.

Innej oceny demograficznego starzenia dokonuje Organizacja Narodów Zjednoczonych, przyjmując podział na populację: *młodą* (gdy udział osób w wieku 65 lat i więcej wynosi poniżej 4%), *dojrzałą* (gdy udział osób w wieku 65 lat i więcej wynosi 4–7%) oraz *starą* (gdy udział osób w wieku 65 lat i więcej przekracza 7%)⁴.

Polska znajduje się w pierwszej trzydziestce krajów z najszybciej starzejącym się społeczeństwem w Europie i na świecie⁵. Najnowsze prognozy demograficzne opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny wskazują, że do 2060 roku wzros-

¹ PARP, *Starzenie się społeczeństwa – wyzwanie dla rynku pracy, aktywizacja pracowników 50+*. Raport tematyczny, 2020, s. 5.

² J.T. Kowaleski, A. Majdzińska, *Miary i skale zawansowania starości demograficznej*, [w:] A. Rossa (red.), *Wprowadzenie do gerontometrii*, Łódź 2012, s. 8.

³ *Ibidem*, s. 18.

⁴ M. Podogrodzka, *Wybrane miary starości demograficznej i ich implikacja do oceny przestrzennego zróżnicowania tego zjawiska w Polsce*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, (289), s. 101.

⁵ A. Dragan, *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*, „Opracowania Tematyczne Kancelarii Senatu” OT-601, Warszawa 2011, s. 4.

nie liczba osób zarówno w wieku 65 lat i więcej, jak również w wieku 85 lat i więcej⁶. Przewidywania te opierają się na trzech potencjalnych scenariuszach: wysokim, średnim i niskim. W każdym z nich widoczny jest przyrost osób w wieku 65 lat i więcej: w scenariuszu wysokim – o połowę, w scenariuszu średnim o blisko 37%, a w niskim o 22%⁷ oraz osób w wieku 85 lat i więcej: w scenariuszu niskim o 83%, a w scenariuszu wysokim niemal trzykrotnie⁸. Szybki przyrost liczby osób w wieku 80 lat i więcej nazywany jest podwójnym starzeniem się społeczeństwa.

Konsekwencje postępującego procesu starzenia się społeczeństwa stają się zauważalne na rynku pracy, a co za tym idzie dotyczyć będą poziomu zabezpieczenia społecznego czy dostępności do usług zdrowotnych. Starzenie się społeczeństwa stawia więc nowe wyzwania prowadzonej polityce zarówno na gruncie krajowym, jak i regionalnym. Konieczne staje się monitorowanie zachodzących zmian oraz wprowadzanie odpowiednich rozwiązań w różnych obszarach życia społecznego (obejmujących usługi opiekuńcze, transport publiczny, rynek pracy, system emerytalny itp.) mających na celu przeciwdziałanie negatywnym skutkom starzenia się społeczeństwa. Realizowana polityka senioralna, jako część polityki społecznej, powinna odpowiadać na potrzeby osób starszych oraz dążyć do stworzenia im możliwości korzystania ze wsparcia, dzięki któremu mogłyby one starzeć się w sposób samodzielny i aktywny z uwzględnieniem występujących ograniczeń zdrowotnych oraz funkcjonalnych⁹. Celem artykułu jest ukazanie sytuacji osoby starszej w miejscu zamieszkania oraz znaczenia wsparcia społecznego w kontekście wyzwań starości i jakości życia seniorów.

Definicja starości

„Starość ma niejedno oblicze”¹⁰, a występujące różnice w indywidualnym starzeniu się człowieka powodują, że nie ma jednakowego jego tempa i przebiegu. Zróżnicowanie (dotyczące stanu zdrowia, sposobu życia, funkcjonowania fizycznego i psychicznego oraz sytuacji ekonomicznej) występujące pomiędzy poszczególnymi osobami powoduje, że grupa ludzi starszych jest jedną z najbardziej niejednorodnych grup społecznych, a trudności w ustaleniu jednoznacznego progu starości oraz stadiów tego okresu wynikają z indywidualnego tempa starzenia się,

⁶ Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności na lata 2023–2060*, Warszawa 2023, s. 36.

⁷ *Ibidem*, s. 35.

⁸ *Ibidem*, s. 36.

⁹ E. Janigová, M. Kowalska, *Lokalna polityka społeczna na rzecz osób starszych w regionie Polski południowo-wschodniej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2018, (55(3)), s. 330.

¹⁰ A. Rudnik, *Wymiary starości i cechy ludzi starych w percepcji dzieci i młodzieży*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2016, 28, s. 206.

niejednorodnego obrazu starości oraz z różnic preferencyjnych w wyborze kryteriów starości¹¹.

Światowa Organizacja Zdrowia dzieli starość na kilka etapów: wiek przedstarczy (od 45 do 59 r.ż.), wczesną starość (od 60 do 74 r.ż.), późną starość (od 75 do 89 r.ż.) oraz długowieczność (powyżej 90 r.ż.).

Ian Stuart-Hamilton¹² (za innymi badaczami¹³) przywołuje cztery grupy wiekowe w kontekście starości: młodych-starych (60–69 lat), starych w średnim wieku (70–79 lat), starych-starych (80–89 lat) oraz sędziwych starych (po 90 r.ż.). Aleksander Kamiński, uznając za najbardziej miarodajny podział starości według wieku biologicznego (określającego stopień zniedołężnienia fizycznego i psychicznego) oraz społecznego (wyznaczonego przez zakończenie aktywności zawodowej, przejście na emeryturę, usamodzielnienie się dzieci), podzielił ją na trzy fazy: starość rozpoczynającą się, fazę wczesnej starości (obejmującą osoby do 75–80 lat) oraz fazę starości sędziwej (osoby od około 80–85 r.ż.)¹⁴.

Inne kryterium podziału zaproponował Adam A. Zych, dzieląc ludzi starych według kryterium ekonomicznego i socjalnego (obejmującego osoby w wieku emerytalnym, nieaktywne zawodowo), kryterium demograficznego (osoby powyżej określonego wieku) oraz kryterium biologicznego i psychologicznego (obejmujące osoby o obniżonej kondycji fizycznej i psychicznej)¹⁵. Stanisława Steuden zauważa, że objawy starzenia się mogą być określane wiekiem metrykalnym, społecznym, biologicznym i psychologicznym. Wiek metrykalny, inaczej zwany chronologicznym, jest miarą liczby lat życia danej osoby, a tym samym pozwala na ustalenie przedziałów wiekowych oraz odpowiadającym im normom rozwojowym. Wiek społeczny wynika z kontekstu kulturowego i odnosi się do społecznych oczekiwań względem zachowań konkretnej osoby w okresie późnej dorosłości oraz możliwości pełnienia przez nią określonych ról społecznych czy też preferowanego poziomu podejmowanej aktywności. Skutkiem prawnym uzyskania wieku społecznego jest przyznanie osobom starszym świadczeń emerytalnych, odpowiednich przywilejów i uprawnień. Wiek biologiczny odnosi się do sprawności fizycznej organizmu oraz stopnia zaawansowania zmian w poszczególnych układach i narządach.

¹¹ M. Straś-Romanowska, *Późna dorosłość. Wiek starzenia się*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa 2004, s. 265.

¹² I. Stuart-Hamilton, *Psychologia starzenia się*, Poznań 2006, s. 20.

¹³ Autor, próbując wyjaśnić trud definicyjny związany z określaniem progów starości, powołuje się na pracę I.M. Burnside'a, P. Ebersole'a i H.E. Monea'a z 1979 roku, wyodrębniając cztery progi wiekowe starości (zob. I.M. Burnside, P. Ebersole, H.E. Monea, (red.), *Psychosocial caring throughout the lifespan*, McGraw Hill, New York 1979).

¹⁴ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1974, s. 366–368.

¹⁵ A.A. Zych, *Słownik gerontologii społecznej*, Warszawa 2001, s. 203.

Wiek psychologiczny wyrażany jest stopniem sprawności umysłowej oraz jakością funkcjonowania psychospołecznego¹⁶.

Wśród dyscyplin pedagogicznych problematykę starości i starzenia się najczęściej podejmuje pedagogika społeczna, która podkreśla zarówno jej interdyscyplinarny charakter w refleksji teoretycznej, jak i w odniesieniu do działań praktycznych. Pozwala to na skoncentrowanie się na potrzebach życiowych seniorów, co umożliwi podejmowanie adekwatnych i pożądaných działań sprzyjających zaspokajaniu oczekiwań oraz pragnień osób starszych¹⁷. Jak zauważa Astrid Tokaj, gerontologia społeczna, jako nauka badająca procesy starzenia się, koncentruje się na analizie specyfiki starości w kontekście zachodzących zmian intelektualnych, osobowościowych, dotyczących obrazu własnej osoby, zakresu zainteresowań, motywacji do podejmowania działań oraz zdolności seniorów do adaptacji w nowych warunkach życia. Umożliwia to wyodrębnienie katalogu społecznych wskaźników jakości życia w okresie starości, które określają pozycję osoby starszej w środowisku społecznym¹⁸.

Wspomaganie człowieka starego

W połowie lat 80. XX wieku rozpoczęły się pierwsze próby sformułowania definicji wsparcia społecznego w ramach psychologii społecznej i klinicznej. **Wsparcie społeczne**, obok określeń takich jak opieka, pomoc czy ratownictwo, zostało wprowadzone do pojęć pedagogiki społecznej w połowie lat 90. XX wieku.

Stanisław Kawula wsparciu społecznemu nadaje dwa znaczenia. Z jednej strony uznaje, że jest to przede wszystkim pomoc dostępna jednostce, rodzinie lub grupie w sytuacjach trudnych, stresowych i przełomowych, bez której (jednostka, rodzina, grupa) nie byłaby w stanie samodzielnie ich przezwyciężyć. W drugim znaczeniu uważa, że jest to swoisty rodzaj interakcji społecznej podjętej w sytuacji problemowej przez jedną lub dwie strony, w ramach której dochodzi do wymiany informacyjnej, emocjonalnej lub instrumentalnej¹⁹. A.A. Zych utożsamia wsparcie społeczne ze wszystkimi czynnikami środowiska społecznego, które są przydatne jednostce czy rodzinie w wyjściu z trudnej, kryzysowej sytuacji życiowej. Uznaje, że wsparcie to szczególnie sposób i rodzaj pomocy, którego celem jest mobilizowanie zachowanych sił, potencjałów i zasobów osób lub rodzin, aby mogły one radzić

¹⁶ S. Steuden, *Psychologia starzenia się i starości*, Warszawa 2020, s. 16–17.

¹⁷ A. Tokaj (red.), *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, Leszno 2008, s. 8.

¹⁸ A. Tokaj, *U progu starości*, Poznań 2000, s. 22.

¹⁹ S. Kawula, *Wsparcie społeczne*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999, s. 338–341.

sobie z zaistniałymi trudnościami²⁰. Ewa Marynowicz-Hetka uważa, że wsparcie społeczne to swego rodzaju interakcja mająca na celu pomoc w rozwiązaniu problemu, przezwyciężeniu trudności czy też reorganizacji zakłóconej relacji z otoczeniem. W jej ramach dochodzi do działania jednostki, rodzin lub grup społecznych wobec innych (jednostek, rodzin, grup), będących w trudnej sytuacji²¹. Z kolei Miłkołaj Winiarski zauważa, że głównym rysem wsparcia jest „jego osadzenie w sieci społecznej, np. rodzinnej, przyjacielskiej, koleżeńskiej, sąsiedzkiej, zawodowej, czy też innej, a więc sieciach zakorzenionych przeważnie w naturalnych środowiskach życia i aktywności człowieka. Stąd też relacje wsparcia są często przesycone swoją naturalnością i spontanicznością”²². Za główny cel pomocy udzielanej w trudnej sytuacji autor uznaje przezwyciężenie sytuacji problematycznych, rozwiązanie problemów, opanowanie kryzysów, polepszenie warunków życia, a nade wszystko wzmocnienie psychospołeczne i bytowe jednostronne lub wzajemne podmiotów, które może być realizowane poprzez przekazywanie informacji, uczuć, usług, instrumentów działania, dóbr materialnych, a także nawiązywanie więzi społecznej czy współpracy²³.

Wsparcie społeczne ukierunkowane na osoby starsze powinno uwzględniać następujące elementy: wsparcie emocjonalne obejmujące umiejętność przekazywania pozytywnych komunikatów werbalnych i niewerbalnych; wsparcie instrumentalne polegające na dostarczeniu określonej pomocy, świadczeniu usług; wsparcie informacyjne z zakresu udzielania porad, przekazywania informacji; wsparcie wartościujące polegające na wspieraniu pozytywnymi komunikatami; wsparcie duchowe udzielane w momencie poczucia bezradności pomimo podejmowanych własnych wysiłków oraz wsparcia udzielonego w innych formach²⁴.

Za główne działania podejmowane w ramach opieki wspierającej osoby starsze Anna Leszczyńska-Rejchert uznała: aktywizowanie, wspomaganie ich rozwoju, zapobieganie dyskryminacji i marginalizacji społecznej oraz polepszanie jakości ich życia, a także włączanie do procesu opieki elementów z zakresu przygotowania i edukowania do starości²⁵.

Wspomaganie osób starszych powinniśmy interpretować jako wszelkie działania podejmowane na rzecz starego człowieka (tj. wsparcie społeczne, pomoc, opieka, ratownictwo, rehabilitacja, terapia i poradnictwo). **Wspomaganie** może-

²⁰ A.A. Zych, *Słownik gerontologii społecznej*, op. cit., s. 248.

²¹ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna*, t. 1, Warszawa 2006, s. 516.

²² M. Winiarski, *Dylemat relacji pojęć „wsparcie” i „pomoc” w przestrzeni działań prorodzinnych – wewnętrznych i zewnętrznych*, „Pedagogika Rodziny” 2015, (5(3)), s. 17.

²³ *Ibidem*.

²⁴ A. Leszczyńska-Rejchert, *Opieka formalna nad osobą starszą w ujęciu geragogiki – założenia koncepcyjne opieki wspierającej*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2023, 26(3), s. 25.

²⁵ *Ibidem*, s. 26.

my więc rozumieć nie tylko jako przezwyciężanie i przeciwdziałanie sytuacjom trudnym, ale także jako tworzenie sprzyjających warunków dla życia i rozwoju człowieka²⁶ oraz wszelkie działania podejmowane na rzecz jednostki, których celem jest ich dalszy rozwój²⁷.

Zadania realizowane z zakresu wspomagania osób starszych powinny mieć charakter opiekuńczy, pomocowy, kompensacyjno-rehabilitacyjno-rewalidacyjny i terapeutyczny oraz uwzględniać: wiedzę z zakresu gerontologii i geragogiki, rozpoznawanie i rozwijanie potencjału osobowego ludzi starszych zgodnie z zasadą, że grupa osób starszych jest wewnętrznie zróżnicowana. Z uwagi na wielopłaszczyznowy proces starzenia podejmowane działania powinny być wieloaspektowe, rozwijające podmiotowość osób starszych, a także uwzględniające zasadę pomocniczości we wspieraniu do samodzielności. Zadania rozwojowe realizowane w okresie starości to m.in.: akceptacja i przystosowanie do zachodzących zmian, wsparcie ze strony instytucji i innych osób, pomoc w organizacji czasu wolnego, umiejętność skoncentrowania się na wspieraniu możliwości ich rozwoju, a także zapobieganie bezradności i bierności oraz ułatwianie utrzymywania kontaktów społecznych²⁸.

Pomoc instytucjonalna

Działalność państwa i innych podmiotów na rzecz zaspokajania potrzeb społeczeństwa oraz kształtowania stosunków międzyludzkich²⁹ zwłaszcza w środowisku pracy oraz miejscu zamieszkania należy do działań polityki społecznej. Jednym z jej zadań jest pomoc udzielana jej obywatelom oraz szeroko prowadzona polityka senioralna rozumiana jako wszelkie działania podejmowane przez państwo oraz inne organizacje na rzecz godnego i zdrowego starzenia się.

Opublikowany w październiku 2016 roku dokument pt. *Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność* zawiera propozycję działań na rzecz człowieka starego takich jak:

- kształtowanie pozytywnego postrzegania starości w społeczeństwie;
- uczestnictwo w życiu społecznym oraz wspieranie wszelkich form aktywności obywatelskiej, społecznej, kulturalnej, artystycznej, sportowej i religijnej;

²⁶ M. Winiarski, *Wspomaganie rozwoju*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999, s. 342.

²⁷ A. Leszczyńska-Rejchert, *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn 2006, s. 115.

²⁸ *Ibidem*, s. 208–210.

²⁹ M.A. Świątkowski, *Istota polityki społecznej – „Urzędowa, planowa dystrybucja”*, „Horyzonty Polityki” 2016, 7(19), s. 180–181.

- tworzenie warunków umożliwiających wykorzystanie potencjału osób starszych jako aktywnych uczestników życia gospodarczego i rynku pracy, dostosowanych do ich możliwości psychofizycznych oraz sytuacji rodzinnej;
- promocja zdrowia, profilaktyka chorób, dostęp do diagnostyki, leczenia i rehabilitacji;
- zwiększanie bezpieczeństwa fizycznego – przeciwdziałanie przemocy i zaniedbaniom wobec osób starszych;
- tworzenie warunków do solidarności i integracji międzypokoleniowej;
- działania na rzecz edukacji dla starości (kadry opiekuńcze i medyczne), do starości (całe społeczeństwo), przez starość (od najmłodszego pokolenia) oraz edukacja w starości (osoby starsze);
- zmniejszanie skali zależności od innych poprzez ułatwienie dostępu do usług wzmacniających samodzielność oraz dostosowanie środowiska zamieszkania do możliwości funkcjonalnych niesamodzielnych osób starszych;
- zapewnienie optymalnego dostępu do usług zdrowotnych, rehabilitacyjnych i opiekuńczo-pielęgnacyjnych dostosowanych do potrzeb niesamodzielnych osób starszych;
- sieć usług środowiskowych i instytucjonalnych udzielanych niesamodzielny osobom starszym;
- system wsparcia nieformalnych opiekunów niesamodzielnych osób starszych przez instytucje publiczne³⁰.

Polityka społeczna w odniesieniu do starości może być rozpatrywana w dwóch aspektach: jako polityka „wobec starości” i polityka „wobec ludzi starszych”. Głównym celem polityki prowadzonej „wobec starości” powinno stać się wspomaganie osób starszych w radzeniu sobie z sytuacjami kryzysowymi i nieprzewidywanymi wydarzeniami, dbałość o zachowanie statusu równości tej fazy życia z wcześniejszymi (przeciwdziałanie wykluczeniu), a przede wszystkim kreowanie pozytywnego obrazu starości w społeczeństwie³¹. Przez politykę „wobec osób starszych” należy rozumieć zaś „działalność różnych podmiotów mającą na celu zaspokajanie potrzeb tej zbiorowości oraz kształtowanie odpowiednich relacji pomiędzy starszym pokoleniem a młodszymi generacjami – dzięki ograniczeniu uzależnienia starszych od młodszych, likwidacji różnych form społecznego wykluczenia ludzi

³⁰ Uchwała Nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO – UCZESTNICTWO – SOLIDARNOŚĆ, M.P. 2018 poz. 1169.

³¹ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 292.

starych, sprzyjaniu ich szerokiej społecznej partycypacji oraz kształtowaniu stosunków międzypokoleniowej solidarności³².

Starość to także czas, w którym wpływ na kształt i treść życia może mieć sam starszy człowiek przy wsparciu instytucji i organizacji pozarządowych. Dowodem na to są zarówno indywidualne wysiłki poszczególnych osób zmierzające do tego, by uczynić starość fazą życia wartościową zarówno dla siebie, jak i innych, jak i wysiłki zbiorowe, których efektem jest działalność rozmaitych podmiotów działających na rzecz ludzi starszych w celu zminimalizowania ich problemów egzystencjalnych.

Pomoc instytucjonalna skierowana do osób starszych dzieli się na dwa główne obszary: wsparcie w ramach opieki zdrowotnej oraz społecznej. W ramach wsparcia instytucjonalnego skierowanego do osób starszych dostępne są następujące formy pomocy: wsparcie finansowe (pod postacią zasiłków pieniężnych), pomoc rzeczowa (odzież, żywność, zapewnienie transportu), pomoc usługowa (np. opiekuńcza, rehabilitacyjna), pomoc instytucjonalna (domy pomocy społecznej, zakłady opiekuńczo-lecznicze). Niezmiennie jednak uznaje się, że najkorzystniejszą formą wspomaganie osób starszych jest system „oparty na rodzinie (dzieci, żona/mąż), która jest główną »instytucją pomocową i opiekuńczą«, ważnym źródłem wsparcia emocjonalnego i społecznego, ale i tym podmiotem, który zapewnia im bezpieczeństwo”³³.

Zakres i rodzaj udzielanego wsparcia wynikają z ustawowo przewidzianych zadań jednostek samorządu terytorialnego. Osoby starsze najczęściej korzystają z udzielanego im wsparcia finansowego w formie przyznawanych świadczeń finansowych w postaci zasiłków, np. zasiłek stały, okresowy, celowy, pielęgnacyjny. W ramach wsparcia w zakresie potrzeb opiekuńczych i pielęgnacyjnych pomoc instytucjonalna realizowana na poziomie państwowym obejmuje placówki pobytu czasowego i stałego zaspokajające potrzeby zdrowotne oraz opiekuńcze. Wyróżnia się tu:

- a) dzienne domy pomocy społecznej skierowane do osób samodzielnych i częściowo sprawnych, których głównym zadaniem jest niwelowanie poczucia osamotnienia ludzi starych w środowisku ich zamieszkania poprzez organizację czasu wolnego oraz możliwość nawiązania nowych relacji, a także wsparcie socjalne w zakresie zapewnienia posiłków oraz pobytu w ciepłym pomieszczeniu w zimnych porach roku;
- b) domy pomocy społecznej zapewniające pomoc w realizacji podstawowych czynności życiowych (takich jak karmienie, czynności higieniczne), odpo-

³² *Ibidem*, s. 291–292.

³³ E. Bojanowska, *Osoby w wieku sędziwym – opieka, pomoc, wsparcie*, [w:] J. Hrynkiewicz, M. Halicka (red.), *Niesamodzielną starość. Materiały z III Kongresu Demograficznego*, cz. 2, Warszawa 2022, s. 113.

- wiednie świadczenia medyczne, rehabilitacyjne, a także dbałość o budowanie więzi społecznych oraz różnorodne formy aktywizacji osób starszych;
- c) zakłady opiekuńczo-pielęgnacyjne przeznaczone dla osób niesamodzielnych, których stan zdrowia wymaga stałego nadzoru lekarskiego, profesjonalnej pielęgnacji oraz rehabilitacji³⁴.

Wsparcie oferowane osobom starszym może być organizowane i realizowane w ramach działania trzech sektorów: państwowego, pozarządowego i prywatnego.

Działalność tzw. trzeciego sektora, czyli organizacji pozarządowych, opiera się na udzielaniu pomocy lub aktywizacji osób starszych. Organizacje te, za zgodą wojewody, mogą działać na poziomie lokalnym, m.in. poprzez prowadzenie domów pomocy społecznej, realizację określonych usług na zlecenie jednostek samorządu terytorialnego, a także prowadzenie działań edukacyjnych, kulturalnych i aktywizujących dla osób starszych. Sektor pozarządowy, wkraczając w lokalny system usług świadczonych na rzecz osób starszych, uzupełnia działania prowadzone w tym obszarze przede wszystkim przez rodzinę, samorząd i państwo³⁵.

W skład organizacji trzeciego sektora wchodzi: fundacje i stowarzyszenia „emeryckie”, np. Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów oraz jego oddziały okręgowe, oddziały rejonowe i koła; fundacje i stowarzyszenia zajmujące się organizacją wolnego czasu osób starszych, m.in. kluby seniora i uniwersytety trzeciego wieku; fundacje i stowarzyszenia wspierające osoby potrzebujące i kierujące do nich konkretną pomoc, np. Caritas, Polski Czerwony Krzyż, Fundacja „Życ z Choro­bą Parkinsona”, Fundacja Chorób Mózgu; fundacje i stowarzyszenia skupiające emerytowanych pracowników określonych zawodów, m.in. farmaceutów, górników, policjantów i świadczące im określone³⁶.

Sektor prywatny tworzą podmioty działające w różnej formie prawej, które odpowiadają na niezaspokojone potrzeby osób starszych w postaci pełnopłatnych usług rehabilitacyjnych, usprawniających, leczniczych i opiekuńczych, niekiedy pozyskując na ten cel środki publiczne. Podmioty te „odgrywają większą rolę w odniesieniu do zaspokajania potrzeb szacunku i samorealizacji – np. edukacyjnych, organizacji czasu wolnego i uczestnictwa osób starszych w kulturze”³⁷.

³⁴ Z. Kawczyńska-Butrym, E.A. Czapka, *Rodzinna czy instytucjonalna przestrzeń opieki nad populacją seniorów – kontekst procesów migracyjnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I – Philosophy and Sociology” 2015, 40(2), s. 74.

³⁵ A. Chabior, *Wsparcie społeczne i jego rodzaje*, [w:] A. Chabior, A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak (red.), *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*, Warszawa 2014, s. 130.

³⁶ P. Sobiesiak, *Ukryty potencjał? Sektor pozarządowy w starzejącej się Polsce*, [w:] M. Raław (red.), *Publiczna troska, prywatna opieka. Społeczności lokalne wobec osób starszych*, Warszawa 2011, s. 116.

³⁷ A. Klimczuk, *Modele wielosektorowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości w kontekście zmiany technologicznej*, „Zarządzanie Publiczne / Public Governance” 2015, 2, s. 46.

W zależności od zakresu kompetencji samorząd terytorialny ma wyznaczone określone zadania do realizacji. Zadaniem samorządu województwa są działania na szczeblu wojewódzkim realizowane poprzez: edukację publiczną (w tym uczelnie wyższe), ochronę zdrowia, kulturę z dbałością o ochronę jej dóbr, organizowaną pomoc społeczną, modernizację terenów wiejskich, plan zagospodarowania przestrzennego, ochronę środowiska oraz kulturę fizyczną i turystykę³⁸. W skali powiatu zadania administracji samorządowej obejmują działania o charakterze ponadgminnym w zakresie edukacji publicznej, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, polityki rodzinnej, przeciwdziałania bezrobociu, a także aktywizacji lokalnego rynku pracy, kultury fizycznej i turystyki, wspierania osób niepełnosprawnych oraz współpracy z organizacjami pozarządowymi³⁹. Obszar powiatu i gminy pozwala na przeprowadzenie dogłębnej diagnozy problemów społecznych oraz wprowadzenie odpowiednich sposobów ich rozwiązania z wykorzystaniem infrastruktury społecznej, a także środków finansowych i rzeczowych. Działania podejmowane przez administrację samorządową w powiecie dotyczą m.in. zadań o charakterze ponadgminnym w zakresie edukacji publicznej, ochrony zdrowia, pomocy społecznej, polityki rodzinnej, przeciwdziałania bezrobociu, aktywizacji lokalnego rynku pracy, kultury fizycznej i turystyki, wspierania osób niepełnosprawnych i współpracy z organizacjami pozarządowymi. Do zadań podejmowanych w gminach z zakresu pomocy społecznej należą: udzielanie schronienia, posiłku, niezbędnego ubrania osobom tego pozbawionym, świadczenie usług opiekuńczych, w tym specjalistycznych w miejscu zamieszkania, pokrywanie wydatków na świadczenia zdrowotne, udzielanie zasiłku celowego na pokrycie wydatków powstałych w wyniku zdarzenia losowego, praca socjalna, sprawienie pogrzebu, a także zapewnienie środków na wynagrodzenia dla pracowników i stworzenie warunków realizacji wymienionych wyżej zadań oraz zadań własnych nieobowiązkowych⁴⁰.

Środowisko zamieszkania człowieka starszego

Lokalne środowisko odpowiadające na potrzeby osób starszych, godne warunki bytowe oraz przyjazne najbliższe otoczenie przyczyniają się do budowania poczucia bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania, co wpływa na jakość życia seniorów. To samo miejsce może jednak stać się swoistym więzieniem, które – z uwagi na liczne utrudnienia oraz uciążliwości w życiu codziennym – ogranicza i utrudnia

³⁸ P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, Warszawa 2002, s. 46.

³⁹ *Ibidem*, s. 48.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 53.

realizację potrzeb osób starszych. Środowisko zamieszkania jest bowiem podstawowym obszarem, w którym seniorzy spędzają najwięcej swojego czasu. W tym kontekście kluczowe staje się „odpowiednie kształtowanie przestrzeni publicznej stwarzającej dobre warunki do swobodnego poruszania się na terenie osiedla, dzielnicy czy miasta, umożliwiającej aktywne spędzanie czasu wolnego i integrację osób starszych w środowisku lokalnym”⁴¹.

Na jakość życia osób starszych największy wpływ mają: sprawność i kondycja psychofizyczna, sytuacja rodzinna i materialna, bezpieczeństwo ekonomiczne, miejsce i środowisko zamieszkania, styl i sposób podejmowanych aktywności w życiu społecznym i kulturalnym, samozadowolenie z życia, umiejętność budowania i zachowania trwałych więzi z innymi ludźmi, możliwość realizowania własnych pasji i planów⁴². Przywiązanie osób starszych do miejsca zamieszkania, trafnie wyrażone powiedzeniem: „starych drzew się nie przesadza”, wynika z wcześniejszych doświadczeń życiowych oraz z wątków biograficznych istotnych dla budowania tożsamości danego człowieka⁴³. Przywiązanie to wiąże się z trzema aspektami:

- a) społecznym – obejmującym przywiązanie do ludzi, określonych grup społecznych, społeczności lokalnej oraz subiektywnie ważnych miejsc;
- b) biograficznym – przywiązanie do miejsc kojarzonych z ważnymi wydarzeniami w życiu człowieka, wspomnieniami z różnych okresów życia;
- c) fizycznym – oznaczającym przywiązanie do miejsca, w którym konkretny człowiek czuje się komfortowo i pewnie, ponieważ zna fizyczne cechy przestrzeni⁴⁴.

Środowisko zamieszkania jest podstawowym miejscem, w którym człowiek starszy może uzyskać odpowiednie wsparcie. Lokalna polityka społeczna powinna zapewnić rozwiązanie problemów socjalnych oraz bytowych jego najstarszych mieszkańców, zapewniając osobom niesamodzielnym odpowiednie świadczenia i usługi, jednocześnie dbając o osoby, które zachowują sprawność fizyczną i umysłową oraz aktywną postawę wobec otoczenia. Duże znaczenie mają więc działania integrujące ludzi między- i wewnątrzgeneracyjnie oraz wykorzystujące aktywność i środowiskowe zaangażowanie „młodych-starych” do zaspokajania potrzeb osób mniej sprawnych⁴⁵.

⁴¹ M. Zralek, *Kreowanie dobrych warunków mieszkaniowych i przyjaznego środowiska zamieszkania ludzi starszych*, [w:] M. Zralek (red.), *Przestrzenie starości*, Sosnowiec 2012, s. 98.

⁴² E. Bojanowska, *Środowisko i miejsce zamieszkania w życiu osób starszych*, „Polityka Społeczna” 2021, 48(11–12), s. 11.

⁴³ M. Niezabitowski, *Znaczenie miejsca zamieszkania w życiu ludzi starszych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2014, (24), s. 86.

⁴⁴ E. Bojanowska, *Środowisko i miejsce zamieszkania w życiu osób starszych*, *op. cit.*, s. 12.

⁴⁵ P. Błędowski, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, *op. cit.*, s. 211–212.

W kontekście realizacji własnych potrzeb oraz wyboru miejsca zamieszkania osoby starsze najczęściej wskazują swoje mieszkanie. Potwierdzają to przeprowadzone badania, które dowodzą, że najlepszą pomoc mogą one otrzymać we własnym domu/mieszkanie, w którym w zależności od potrzeb realizowane będą usługi opiekuńcze i pielęgnacyjne⁴⁶. Również badanie przeprowadzone przez naukowców z Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu dotyczące wyboru sposobu funkcjonowania w przypadku wystąpienia problemów zdrowotnych uniemożliwiających samodzielne funkcjonowanie wskazało, że: (a) 30% respondentów chciałoby mieszkać we własnym mieszkaniu i korzystać ze wsparcia bliskich; (b) 21% chciałoby mieszkać z dziećmi i wnukami; (c) 16% wybrałoby własne mieszkanie, ale korzystałoby ze wsparcia instytucji do tego powołanych; (d) mniej niż 10% zdecydowałoby się zamieszkać w nowym bloku na tzw. osiedlu seniorów oraz w państwowym lub prywatnym domu opieki; (e) 1% deklaruje, że wynająłoby pokój obcej osobie w zamian za opiekę lub chciałoby zamieszkać z innymi starszymi osobami⁴⁷.

Podsumowanie

Populacja osób starszych jest jedną z najbardziej zróżnicowanych. Zaliczamy do niej osoby od 60 r.ż. oraz osoby po 90 r.ż., a stan funkcjonowania tych osób może być całkowicie odmienny (od osób zachowujących pełnię sił fizycznych i psychicznych po osoby częściowo lub całkowicie zależne od innych). Wyzwania stojące przed współczesnym światem związane ze zwiększającą się populacją ludzi starszych wymagają aktualizacji prowadzonych działań, tworzenia strategii wspomagających funkcjonowanie osób starszych w środowisku lokalnym oraz budowanie pozytywnego obrazu starości. W krajach Europy Zachodniej coraz częściej odchodzi się od idei państwa opiekuńczego na rzecz państwa wspólnotowego⁴⁸, a odpowiedzialność za zapewnienie godnego życia człowieka starszego dzielona jest pomiędzy osobę potrzebującą wsparcia, społeczeństwo i państwo. Oferowane wsparcie instytucjonalne powinno być traktowane jako pomoc ostateczna, jednak należy mieć świadomość, że zwiększająca się populacja osób starszych, zmniejszająca się liczba rodzin wielopokoleniowych oraz zmiany obserwowane w strukturze

⁴⁶ E. Bojanowska, *Środowisko i miejsce zamieszkania w życiu osób starszych*, op. cit., s. 13 (badanie przeprowadzone w 2018 roku przez E. Bojanowską wspólnie z M. Kawińską nt. *Postawy seniorów wobec starości i społecznych uwarunkowań starzenia się* na próbie 453 respondentów w wieku 60 lat i więcej, mieszkańców woj. warmińsko-mazurskiego).

⁴⁷ Ł. Strączkowski, M. Boruta, *Warunki i decyzje mieszkaniowe seniorów na lokalnym rynku nieruchomości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2018, (3(975)), s. 77.

⁴⁸ E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, Katowice 2003, s. 85.

systemów rodzinnych będą powodowały wzrost zapotrzebowania na taką formę wspomagania. Potrzebna jest jednak reforma dotychczasowego funkcjonowania stacjonarnej opieki społecznej, która powinna prowadzić do dostosowania jej do potrzeb i oczekiwań współczesnego seniora. Prowadzone w odpowiedni sposób domy pomocy społecznej powinny zapewniać seniorowi „wsparcie w życiu codziennym, opiekę medyczną oraz uchronić przed izolacją społeczną”⁴⁹. Zachodzące zmiany i potrzeba wprowadzenia nowych rozwiązań i regulacji „nie powinna jednak sprowadzać się tylko do rozszerzenia lub wprowadzenia nowych świadczeń materialnych, ale wymaga również prowadzenia działań edukacyjnych, przygotowujących społeczeństwo do zwiększania się liczby i odsetka ludzi starych oraz pokazujących związane z tym wyzwania”⁵⁰. Środowisko zamieszkania ludzi starszych związane jest z historią ich życia oraz osób im bliskich, daje seniorom poczucie bezpieczeństwa i pozwala na realizację podstawowych potrzeb. Oznacza to odpowiednio przygotowaną infrastrukturę dostosowaną do osób starszych, a także dostęp do dobranych indywidualnie usług, świadczeń i opieki, uwzględniających zmieniające się w czasie potrzeby i stan zdrowia osób starszych, które mogą pozytywnie wpłynąć na jakość ich życia.

Bibliografia

- Błądowski P., *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, Warszawa 2002.
- Błądowski P., *Polityka wobec osób starych – cele i zasady*, „Studia BAS” 2012, 30(2), s. 201–216.
- Bojanowska E., *Osoby w wieku sędziwym – opieka, pomoc, wsparcie*, [w:] J. Hryniewicz, M. Halicka (red.), *Niesamodzielną starość. Materiały z III Kongresu Demograficznego*, cz. 2, Warszawa 2022, s. 100–114.
- Bojanowska E., *Środowisko i miejsce zamieszkania w życiu osób starszych*, „Polityka Społeczna” 2021, 48(11–12), s. 10–16.
- Chabior A., *Wsparcie społeczne i jego rodzaje*, [w:] A. Chabior, A. Fabiś, J.K. Wawrzyniak (red.), *Starzenie się i starość w perspektywie pracy socjalnej*, Warszawa 2014, s. 125–133.
- Dragan A., *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*, „Opracowania Tematyczne Kancelarii Senatu” OT-601, Warszawa 2011.
- Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności na lata 2023–2060*, Warszawa 2023.
- Janigová E., Kowalska M., *Lokalna polityka społeczna na rzecz osób starszych w regionie Polski południowo-wschodniej*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2018, (55(3)), s. 328–337.
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1974.

⁴⁹ A. Zawada, *Instytucjonalna opieka nad osobami starszymi – domy pomocy społecznej czy domy niedostatecznej pomocy społecznej?* „Exlibris social Gerontology Journal” 2024, 27(2), s. 70.

⁵⁰ P. Błądowski, *Polityka wobec osób starych – cele i zasady*, „Studia BAS” 2012, 30(2), s. 203.

- Kawczyńska-Butrym Z., Czapska E.A., *Rodzinna czy instytucjonalna przestrzeń opieki nad populacją seniorów – kontekst procesów migracyjnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I – Philosophy and Sociology” 2015, 40(2), s. 65–79.
- Kawula S., *Wsparcie społeczne*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999, s. 338–341.
- Klimczuk A., *Modele wielosektorowej polityki społecznej wobec ludzi starych i starości w kontekście zmiany technologicznej*, „Zarządzanie Publiczne / Public Governance” 2015, 2, s. 41–53.
- Kowaleski J.T., Majdzińska A., *Miary i skale zawansowania starości demograficznej*, [w:] A. Rossa (red.), *Wprowadzenie do gerontometrii*, Łódź 2012, s. 7–34.
- Leszczyńska-Rejchert A., *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*, Olsztyn 2006.
- Leszczyńska-Rejchert A., *Opieka formalna nad osobą starszą w ujęciu geragogiki – założenia koncepcyjne opieki wspierającej*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2023, 26(3), s. 19–36.
- Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna*, t. 1, Warszawa 2006.
- Niezabitowski M., *Znaczenie miejsca zamieszkania w życiu ludzi starszych. Aspekty teoretyczne i empiryczne*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” 2014, (24), s. 81–101.
- PARP, *Starzenie się społeczeństwa – wyzwanie dla rynku pracy, aktywizacja pracowników 50+*. Raport tematyczny, 2020.
- Podogrodzka M., *Wybrane miary starości demograficznej i ich implikacja do oceny przestrzennego zróżnicowania tego zjawiska w Polsce*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2016, (289), s. 98–108.
- Rowles G.D., *Place and personal identity in old age. Observations from Appalachia*, „Journal of Environmental Psychology” 1983, 3(4), s. 299–313.
- Rudnik A., *Wymiary starości i cechy ludzi starych w percepcji dzieci i młodzieży*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, 2016, 28, s. 201–219.
- Sobiesiak P., *Ukryty potencjał? Sektor pozarządowy w starzejącej się Polsce*, [w:] M. Raclaw (red.), *Publiczna troska, prywatna opieka. Społeczności lokalne wobec osób starszych*, Warszawa 2011, s. 107–135.
- Studen S., *Psychologia starzenia się i starości*, Warszawa 2020.
- Straś-Romanowska M., *Późna dorosłość. Wiek starzenia się*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa 2004, s. 263–289.
- Strąckowski Ł., Boruta M., *Warunki i decyzje mieszkaniowe seniorów na lokalnym rynku nieruchomości*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2018, (3(975)), s. 69–81.
- Stuart-Hamilton I., *Psychologia starzenia się*, Poznań 2006.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006.
- Świątkowski M.A., *Istota polityki społecznej – „Urzędowa, planowa dystrybucja”*, „Horyzonty Polityki” 2016, 7(19), s. 173–194.
- Tokaj A., *U progu starości*, Poznań 2000.
- Tokaj A. (red.), *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, Leszno 2008.
- Trafiątek E., *Polska starość w dobie przemian*, Katowice 2003.
- Uchwała Nr 161 Rady Ministrów z dnia 26 października 2018 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO – UCZESTNICTWO – SOLIDARNOŚĆ, M.P. 2018 poz. 1169.

- Winiarski M., *Dylemat relacji pojęć „wsparcie” i „pomoc” w przestrzeni działań prorodzinnych – wewnętrznych i zewnętrznych*, „Pedagogika Rodziny” 2015, (5(3), s. 7–22.
- Winiarski M., *Wspomaganie rozwoju*, [w:] D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999, s. 342–344.
- Zawada A., *Instytucjonalna opieka nad osobami starszymi – domy pomocy społecznej czy domy niedostatecznej pomocy społecznej?* „Exlibris social Gerontology Journal” 2024, 27(2), s. 65–86.
- Zrałek M., *Kreowanie dobrych warunków mieszkaniowych i przyjaznego środowiska zamieszkania ludzi starszych*, [w:] M. Zrałek (red.), *Przestrzenie starości*, Sosnowiec 2012.
- Zych A.A., *Słownik gerontologii społecznej*, Warszawa 2001.